

บทที่ ๕

บทสรุปผลการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาปฏิจสมเด็จพระบาทกับการบรรลธรรมในพระพุทศาสนาเถรวาท” ผู้วิจัยมีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ เพื่อศึกษาหลักธรรมปฏิจสมเด็จพระบาทในพระพุทศาสนาเถรวาท เพื่อศึกษาปฏิจสมเด็จพระบาทกับหลักธรรมที่เกี่ยวข้อง และเพื่อศึกษาปฏิจสมเด็จพระบาทกับการบรรลธรรม โดยการศึกษาวิจัยในครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร ศึกษาเอกสารในพระไตรปิฎก ภาษาบาลี ภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พร้อมทั้งอรรถกถา ฎีกา คำรา สารนิพนธ์ และงานวิจัยต่าง ๆ ของนักวิชาการทางพระพุทศาสนา ได้บทสรุปสอดคล้องกับการวัตถุประสงค์ ดังต่อไปนี้

๕.๑. สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ ปฏิจสมเด็จพระบาทที่ปรากฏในพระพุทศาสนาเถรวาท

ปฏิจสมเด็จพระบาท หมายถึง ธรรมทั้งหลายที่อาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้น โดยชอบ โดยปฏิจสมเด็จพระบาทจะอธิบายการเกิดขึ้นและการดับของสภาวะธรรมทั้งหลายในเชิงเหตุและผล ปราศจากผู้สร้างบันดาล ตามที่ปรากฏในพระไตรปิฎกที่อธิบายการเกิดขึ้นและการดับไปของสภาวะธรรมทั้งหลายว่า อวิชาเป็นปัจจัยจึงมีสังขาร สังขารเป็นปัจจัยจึงมีวิญญาณ ฯลฯ เป็นต้น หรือ อวิชาดับสังขารจึงดับ สังขารดับวิญญาณจึงดับ เป็นต้น

องค์ประกอบของปฏิจสมเด็จพระบาทมี ๑๒ อย่าง แต่ละอย่างทำหน้าที่อุปการสภาวะธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น และสภาวะธรรมทั้งหลายที่เกิดขึ้นแล้ว จะอุปการให้มีความเจริญยิ่งขึ้น กล่าวคือ

๑. อวิชา ความไม่รู้ความจริงในอริยสัจ ๔

๒. สังขาร สภาวะธรรมที่ปรุงแต่งจิต ได้แก่ ปุณณุกิสังขาร อปุณณุกิสังขาร และอาเนญชาภิสังขาร

๓. ญาณ ความรู้แจ้งในอารมณ์ ได้แก่ ญาณ ๖

๔. นามรูป คือ นามและรูป ได้แก่ เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ รูป

๕. สพาตนะ สิ่งที่เชื่อมต่อกันก่อให้เกิดความรู้ ได้แก่ ายตนะภายใน ๖

๖. ผัสสะ ความกระทบ ได้แก่ สัมผัส ๖

๗. เวทนา ความเสวยอารมณ์ ได้แก่ เวทนา ๖

๘. ตัณหา ความทะยานอยาก ได้แก่ ตัณหา ๖ (ตัณหาในรูป ในเสียง ในกลิ่น ในรส ในสัมผัสทางกาย และในธรรมารมณ์)

๙. อุปาทาน ความยึดมั่น ได้แก่ อุปาทาน ๔

๑๐. ภพ ภาวะชีวิต ได้แก่ กรรมภพ (ภพคือกรรม ได้แก่ อภิสังขาร ๓ และอุปปีตติภพ (ภพคือที่อุปบัติ ได้แก่ ภพ ๓)

๑๑. ชาติ ความเกิด ได้แก่ ความปรากฏแห่งขันธทั้งหลาย หรือการได้ซึ่งอายตนะ

๑๒. ชรามรณะ ความแก่และความตาย ได้แก่ ชรา (ความเสื่อมอายุ, ความห่อหุ้มแห่งอินทรีย์) และมรณะ (ความสลายแห่งขันธ, ความขาดชีวิตินทรีย์)

องค์ประกอบในปฏิจสมุปบาท ๑๒ อย่างเหล่านี้ เป็นปัจจัยต่อเนื่องกันไป หมุนเวียนเป็นวงจร เพราะอาศัยกระบวนการเชื่อมต่อของเหตุปัจจัยที่เป็นไปในอัทธา ๓ สังขเป ๔ อาการ ๒๐ สนธิ ๔ วัฏฏ ๓ มุล ๒ และภวจักร ๒ ซึ่งเป็นเหตุให้เหตุปัจจัยทั้งหลายสืบต่อข้ามภพข้ามชาติหาที่สุดไม่ได้

การสืบทอดเหตุปัจจัยของปฏิจสมุปบาทองค์ ๑๒ มี ๒ รูปแบบ คือ ปฏิจสมุปบาทฝ่ายอนุโลม (ฝ่ายเกิด) ซึ่งเกิดจากมิถิยาปฏิบัติทา แนวทางการปฏิบัติผิด และปฏิจสมุปบาทฝ่ายปฏิโลม (ฝ่ายดับ หรือฝ่ายทวนกระแส) ซึ่งเกิดจากสัมมาปฏิบัติทา แนวทางการปฏิบัติที่ถูกต้อง หรืออริยมรรคมีองค์ ๘ (ไตรสิกขา)

การแสดงปฏิจสมุปบาท มี ๔ รูปแบบ ได้แก่ ๑. เริ่มต้นจากต้นจนถึงปลาย ๒. จากกลางไปถึงปลาย ๓. จากปลายจนถึงต้น ๔. จากกลางจนถึงต้น

พระอริยบุคคล คือ ผู้อบรมกาย วาจา จิต และปัญญาแล้ว สามารถรู้แจ้งความเป็นไปของเหตุปัจจัยในปฏิจสมุปบาทองค์ ๑๒ และสามารถรู้แจ้งและละเหตุปัจจัยแต่ละอย่างตามกำลังของปัญญาของแต่ละบุคคล

๕.๑.๒ ปฏิจสมุปบาทและหมวดธรรมที่เกี่ยวข้อง

ขันธ ๕ อริยสัจ ๔ ไตรลักษณ์ และอริยมรรคมีองค์ ๘ หมวดธรรมเหล่านี้มีเกี่ยวข้องกับปฏิจสมุปบาทหลายนัย กล่าวคือ ปฏิจสมุปบาท ขันธ ๕ และอริยสัจ ๔ ถือว่า เป็นธรรมอย่างเดียวกัน เพราะธรรมแต่ละหมวดเหล่านี้ล้วนอธิบายถึงเรื่องของชีวิตในสังสารวัฏฏ และการออกจากสังสารวัฏฏ จะแตกต่างกันอยู่บ้าง คือ รูปแบบการอธิบายข้อธรรมแต่ละอย่างเท่านั้น กล่าวคือ

ปฏิจจสมุปบาทเป็นหมวดธรรมที่อธิบายถึง สิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต หรือความเป็นไปของ รูปนาม โดยมุ่งเน้นการอธิบายเหตุปัจจัยที่อาศัยกันและกัน ผลธรรมจึงเกิดขึ้น หมายถึง สัตว์บุคคล ตัวตน เรา เขา จึงเกิดขึ้น

ขั้น ๕ อธิบายถึง สิ่งมีชีวิตและไม่มีชีวิต (รูปและนาม) โดยมุ่งเน้นการอธิบาย องค์ประกอบ ๕ ส่วน ประกอบรวมกันเป็นชีวิต ที่เรียกว่า ขั้น ๕ ได้แก่ รูปขั้น เวทนาขั้น สัญญาขั้น สังขารขั้น และวิญญาณขั้น โดยที่แต่ละขั้นทำหน้าที่แตกต่างกันไป แต่เป็นเหตุปัจจัยซึ่งกันและกัน จึงทำให้ขั้น ๕ ประกอบรวมกันและสามารถดำรงอยู่ได้ และปรากฏเป็นอภิปภาพชีวิต บุคคล เรา เขา

อริยสัจ ๔ อธิบายถึง สิ่งมีชีวิต และไม่มีชีวิต (รูปและนาม) โดยมุ่งเน้นอธิบายการสรวุสภาวะธรรมทั้งหมดที่รับรู้แจ้งแทงตลอดแล้วด้วยปฏิจจสมุปบาท และจำแนกให้เป็นหมวดหมู่ เข้าใจง่าย ชัดเจน ตลอดทั้งยังอธิบายถึงวิธีปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม กล่าวคือ ๑. ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายอนุโลม หรือฝ่ายเกิด หมายถึง ทุกขสมุททยอริยสัจ (เหตุแห่งทุกข์) เป็นธรรมที่ควรละ ๒. ชาติ ชรามรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกข์ โทมนัสและอุปายาส หมายถึง ทุกขอริยสัจ เป็นธรรมที่ควรกำหนดรู้ ๓. ปฏิจจสมุปบาทฝ่ายปฏิโลม หรือฝ่ายดับ หมายถึง ทุกขนิโรธอริยสัจ หรือพระนิพพาน เป็นธรรมที่ควรทำให้แจ้ง ตลอดทั้งชี้แนะข้อปฏิบัติเพื่อเข้าถึงความรู้แจ้งแทงตลอดในปฏิจจสมุปบาทว่า ควรปฏิบัติตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ (ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา) ซึ่งเป็นทางเอกและเป็นสัมมาปฏิปทา ที่บุคคลควรทำให้เจริญไพบูลย์

ไตรลักษณ์ หมายถึง ลักษณะของสภาวะธรรมที่เป็นสามัญเหมือนกันหมด ยกเว้นพระนิพพาน เพราะไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่มีตัวตน ซึ่งเหตุปัจจัยในปฏิจจสมุปบาทองค์ ๑๒ ขั้น ๕ ทุกขอริยสัจ ทุกขสมุททยอริยสัจ และทุกขสมุททยปฏิปทาคามีนี้อริยสัจ ต่างล้วน ตกอยู่ภายใต้อำนาจของความไม่เที่ยง เป็นทุกข์และไม่มีตัวตน ไร้แก่นสารและหาประโยชน์มิได้

๕.๑.๓ ปฏิจจสมุปบาทกับการบรรลุธรรม

การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท หมายถึง การรู้แจ้งแทงตลอดในปฏิจจสมุปบาท หรืออริยสัจ ๔ โดยปัญญาสามารถเข้าถึงมรรคญาณ ๔ ดังนั้น การบรรลุธรรมจึงมี ๔ ระดับ ได้แก่

๑. การบรรลุธรรมในระดับโสดาปัตติมรรคญาณ หมายถึง ปัญญาของบุคคลที่รับรู้แจ้งสภาวะธรรมทั้งหลายแล้ว สามารถละสัkkายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาสได้อย่างเด็ดขาด บุคคลผู้เข้าถึงการบรรลุธรรมในระดับนี้ เรียกว่า พระโสดาบัน เป็นพระอริยบุคคลผู้มีคตินั่นอน เป็นผู้ไม่ตกต่ำอีกต่อไป และจะเกิดอีกไม่เกิน ๗ ชาติ จะบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์และจะนิพพาน

๒. การบรรลุลหรรณในระดับสกทาคามีมรรคญาณ หมายถึง ปัญญาบุคคลที่รู้แจ้ง สภาวะธรรมทั้งหลายแล้ว สามารถละระคะและโทสะส่วนหยาบ ๆ ให้เบาบางได้ บุคคลผู้เข้าถึงการ บรรลุลหรรณในระดับนี้ เรียกว่า พระสกทาคามี เป็นพระอริยบุคคลผู้จะเกิดอีกเพียงชาติเดียวเท่านั้น แล้วจะบรรลุปเป็นพระอรหันต์และจะนิพพาน

๓. การบรรลุลหรรณในระดับอนาคามีมรรคญาณ คือ ปัญญาที่รู้แจ้งแทงตลอดในสภาวะธรรม แล้วสามารถละระคะและโทสะส่วนละเอียดได้เด็ดขาด บุคคลผู้เข้าถึงการบรรลุลหรรณระดับนี้ เรียกว่า พระอนาคามี เป็นพระอริยบุคคลผู้จะไม่มาเกิดอีกต่อไป จะบรรลุปเป็นพระอรหันต์แล้วจะนิพพาน

๔. การบรรลุลหรรณในระดับอรหัตตมรรค คือ ปัญญาของบุคคลที่รู้แจ้งแทงตลอดใน สภาวะธรรม แล้วสามารถละความยินดีพอใจในรูปฌาน อรูปฌาน มานะ อุทธัจจะ และอวิชชาได้ เด็ดขาด บุคคลผู้เข้าถึงการบรรลุลหรรณระดับนี้เรียกว่า พระอรหันต์ เป็นพระอริยบุคคลผู้หมดจรดจาก กิเลสทั้งหลาย จะนิพพานในชาตินั้น ๆ

ปฏิจจนูปบาทกับการบรรลุลหรรณ หมายความว่า ปฏิจจนูปบาทฝ่ายปฏิโลมมี ความสัมพันธ์กับสัมมาปฏิบัติ หรือมีความสัมพันธ์กับอริยมรรคมีองค์ ๘ (ไตรสิกขา) โดย ที่ปฏิจจนูปบาทเป็นผลธรรมที่เกิดจากสัมมาปฏิบัติ กล่าวคือ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิ ปัญญาสิกขาของบุคคลบริบูรณ์มากเพียงใด อวิชชาทั้งหลายที่เกิดจากกาย วาจา ใจ หรือรูปนามต่าง ๆ ก็จะทำค่อย ๆ คับไป โดยปัญญา หรือวิชา จะมีความบริบูรณ์ยิ่งขึ้นคล้อยไปตามความบริบูรณ์ของ ไตรสิกขา ความสัมพันธ์เหล่านี้เริ่มต้นเกิดขึ้นเมื่อ บุคคลปรารถนาจะออกจากวัฏฏสงสาร จึงสั่งสม กุศลธรรมที่เกิดจากการศึกษาธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา และอธิปัญญาสิกขา กล่าวคือ

๑. อธิศีลสิกขา หมายถึง สัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ และสัมมาอาชีวะ หรือตามความหมาย ในมหาสติปัฏฐาน หมายถึง กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน สติเหล่านี้จะระมัดระวังศีลของบุคคลมิให้วับัติ และสามารถเข้าถึงความหมดจรด และความบริสุทธิ์จากกิเลสทั้งหลายทางกายและวาจา ที่เรียกว่า สีลวิสุทธิ และเป็นความหมดจรดที่เกื้อกูลต่ออธิจิตตสิกขา

๒. อธิจิตตสิกขา หมายถึง สัมมาวายามะ สัมมาสมาธิ และสัมมาสติ หรือตามความหมาย ในมหาสติปัฏฐาน หมายถึง เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน และจิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน ที่สติคอย ประคับประคองจิตให้ตั้งมั่นอยู่ในฌานสมาธิ เป็นเหตุให้มิจฉาปฏิบัติดับไป ฌานจึงข่มกิเลสทั้งหลาย ไว้มิให้กำเริบ เป็นเหตุให้จิตของบุคคลหมดจากกิเลสทั้งหลาย ที่เรียกว่า จิตตวิสุทธิ

๓. อธิปัญญาสิกขา หมายถึง สัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ หรือตามความหมายใน มหาสติปัฏฐาน หมายถึง ฌมานุปัสสนาสติปัฏฐาน ที่สติระลึกรู้สภาวะธรรมที่มาปรากฏเฉพาะหน้า เป็นเหตุให้อวิชชาและมิจฉาปฏิบัติทั้งหลายดับไป ส่งผลให้ปัญญาเข้าถึงความเจริญไพบุลย์ ตามลำดับ ที่เรียกว่า โสฬสญาณ นับตั้งแต่นามรูปปริจเฉทญาณ จนถึงปัจจเวกขณญาณ ซึ่งปัญญา

เหล่านี้เป็นเหตุให้บุคคลเข้าถึงความหมดจดจากกิเลสตามลำดับนับตั้งแต่ ทิณฺณวิสุทธิ กังขาวิตรณ วิสุทธิ มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิ ปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิ และญาณทัสสนวิสุทธิ เป็นที่สุด อนึ่ง อาจกล่าวเป็นโวหารได้ว่า บุคคลสามารถเข้าถึงหมดจดจากกิเลส โดยกิเลสจะไม่หวนกลับมากำเริบ อีก เป็นเหตุปัจจัยให้สังสารวัฏฏ์อันยืดยาวดับลงอย่างถาวรถึง ๔ ครั้ง ที่เรียกว่า การบรรลุธรรม ซึ่ง ระดับความสุขที่บุคคลจะได้รับจากการหลุดพ้นจากกิเลสบางส่วน จนถึงหมดจดจากกิเลสทั้งหลาย บุคคลเหล่านี้ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์

อนึ่ง ปฏิกิจสมุปบาทกับการบรรลุธรรมจะเริ่มทวนกระแส นับตั้งแต่บุคคลตั้งความปรารถนาเพื่อบรรลุพระนิพพาน โดยเริ่มต้นตั้งสมุณธรรมตั้งแต่ระดับอริสัจสี่สิกขา อริจิตตสิกขา และอริปัญญสิกขา ซึ่งระยะเวลาการเข้าถึงความบริบูรณ์ของไตรสิกขานั้น จะมากหรือน้อยย่อมแตกต่างกันไปตามความปรารถนาของแต่ละบุคคล ตลอดทั้งเหตุปัจจัยที่มีเฉพาะแต่ละบุคคล ตัวอย่างเช่น พระสารีบุตร เป็นพระอริยบุคคลรูปหนึ่ง ที่ตั้งสมเหตุปัจจัยความบริบูรณ์ของไตรสิกขา มาตั้งแต่หนึ่งอสงไขยแสนกัปป์ โดยท่านตั้งความปรารถนาจะเป็นเลิศทางด้านปัญญา และจะเป็นพระอัครสาวกเบื้องขวา มาในพุทธกาลนี้ท่านสามารถเห็นแจ้งแทงตลอดความเกิดและความดับของเหตุปัจจัยทั้งหลาย ด้วยการพิจารณาเวทนา โดยรู้แจ้งการสืบทอดของเวทนา ความเกิดและความดับของเวทนา ค้นหาที่เกิดจากเวทนาจึงไม่ปรากฏ สามารถเข้าถึงการบรรลุธรรมสกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค และอรหัตตมรรค พร้อมกับปฏิสัมภิทา ๔ วงจรของชีวิตไม่มีการสืบทอด ไม่มีการเวียนว่ายตายเกิดอีก ถือว่าเป็นชาติสุดท้าย การดับวงจรของชีวิตหรือดับปฏิกิจสมุปบาทได้ ถือว่าเป็นการบรรลุธรรมขั้นสูงในพระพุทธศาสนา